

Na Elder Quentin L. Cook

No te Pūpū no te Tino Ahuru Ma Piti Aposetolo

Ma'iti ma te paari

« Te haapae i te mea ino, e te rave i te mea maitai » (Isaia 7:15).

E au mau taea'e here e, te hina-aro nei au i teie pō e faa'ite atu ia outou i te tahi mau haapiiraa no ni'a i te parau no te faaotiraa e te ma'itiraa.

I te tau a riro ai au ei auaha ture apī roa i roto i te mataeinaa no San Francisco Bay, ua rave ta matou taiete i te tahi mau ohipa i te pae no te ture na te taiete hamaniiraa hoho'a teata Charlie Brown.¹ Ua au roa vau ia Charles Shulz e ta'na hoho'a—*Peanuts*, tei roto o Charlie Brown, Lucy, Snoopy, e te tahi atu â mau feia ha'uti faahiahia.

I roto i te hoê o te mau hoho'a arearea au roa na'u, te vai ra o Lucy. Te haamana'o ra vau i te ha'utiraa te pūpū ta'iri popo a Charlie Brown i roto i te hoê ha'utiraa faufaa roa—teie te pae atau o Lucy te ti'araa, e ua ta'irihia mai te popo na ni'a roa e te pee maira i to'na pae. E taata ana'e to ni'a i te tapa'o tata'itahi, e o te ta'iriraa hopea teie o te ha'utiraa. Mai te mea e, e roaa ia Lucy te haru i te popo, e upooti'a ia ta'na pūpū. Mai te mea e, eita te popo e roaa ia Lucy i te haru, e upooti'a ia te tahi pūpū.

Mai tei matarohia i roto i te hoê aamu arearea, ua haati maira te pūpū taatoa ia Lucy i te taima a topa mai ai te popo. Ua feruri o Lucy e, « mai te mea e, e roaa ia'u te haru i te popo,

e riro ia vau ei aito ; ia ore râ, e riro ia vau ei hapa ».

Ua topa maira te popo, e a hi'o noa ai to'na mau hoa i te reira, aita a'era i roaa ia Lucy te haru i te popo. Ua taora a'era o Charlie Brown i to'na rimarima i ni'a i te repo ma te riri rahi. I reira, hi'o atura o Lucy i to'na mau hoa, tuu atura i to'na na rima i ni'a i te aoao, e na ô a'era e, « ia mana'o outou, nahea e noaa ai ia'u ia haru i te popo mai te mea e, tei ni'a to'u mana'ona'oraa i te ture o to tatou fenua no te mau fenua eê ? »

Te hoê teie o te mau popo e rave rahi tei pee na ni'a e aita i mau ia Lucy i te haru i roto i te mau matahiti e rave rahi, e i te mau taima atoa, e otoharaa apī noa ta'na.² Noa'tu e, e mau otoharaa arearea, ua riro râ te reira mau otoharaa na Lucy ei rave'a faati'ati'araa i to'na aravihi ore ; e ere râ i te mau tumu mau i ore ai e noaa ia'na ia haru i te popo.

I teie anotau faatereraa a te perezideni Thomas S. Monson, ua haapii pinepine oia e, na te mau faaotiraa e faataa i te haerea.³ Ia au i te reira arata'iraa, te a'o atu nei au ia outou ia ta'uma na ni'a a'e i te mau rave'a faati'ati'araa i te aravihi ore, inaha, na te reira e opani ia tatou ia rave i te mau faaotiraa ti'a, te mau faaotiraa ihoa râ

no te tavini ia Iesu Mesia. Te haapii mai nei Isaia ia tatou e, e mea ti'a ia tatou ia « haapae i te mea ino, e ia rave i te mea maitai ».⁴

A u'ana ai te hamani-ino-raa a sataane i roto i te aau o te taata na roto i te mau rave'a apī e rave rahi e te haavare, te ti'aturi nei au e, e faufaa taa ê mau i to tatou nei anotau, ia ravehia ta tatou mau ma'itiraa e te mau faaotiraa ma te maitai, ma te tu'ati i ni'a i te mau tauraa e te mau opuaraa ta tatou e ora nei. E mea ti'a ia tatou ia haapa'o papū i te mau faauerua e i te mau faauraa mo'a. Mai te mea e, e vaiho tatou i te mau rave'a faati'ati'a i to tatou paruparu ia opani ia tatou ia rave i te oro'a hiero, te misioni ti'amâ, e te faaipoiporaa hiero, e mea ino mau te reira. E mea mauui te aau ia parau tatou e, te ti'aturi nei tatou i taua mau opuaraa ra, e i te tahi a'e pae, aita tatou e rave i te mau peu i titauhia no te faatupu i te reira mau opuaraa.⁵

Te parau nei te tahi mau feia apī e, ta ratou opuaraa o te faaipoiporaa ia i roto i te hiero, aita râ e faahoa ra i te mau taata tei ti'amâ no te haere i te hiero. E nehenehe e parau e, aita roa'tu te tahi pae o ratou e faahoa nei, tirara'tu ai ! Outou e te mau tamaroa otahi, maoro noa'tu to outou vai-noaraa ei tamaroa otahi, ia ma'iri te faito matahiti ti'a e te paari, rahi noa'tu to outou auraa i te reira. Teie râ, ia rahi noa'tu ho'i to outou *au-ore-raa* i te reira *e ti'a'i* ! A faaô⁶ ia outou i roto i te mau faaoaoaraa pae varua e tu'ati i ni'a i ta outou opuaraa no te hoê faaipoiporaa hiero.

Te faataere nei te tahi pae i te faaipoiporaa e tae atu i te taima e hope ai te haapiiraa e e roaa ai te hoê ohipa. E peu matarohia teie e te rahiraa taata i te ao nei, tera râ, aita teie huru feruriraa i riro ei tapa'o no te faaroo, aita e tu'ati nei i ni'a i te a'oraa

a te mau peropheta no teie anotau, e aita ia e tu'ati ra i te haapiiraa tumu.

Aita i maoro a'enei ua farerei au i te hoê taure'are'a tamaroa. Ta'na opuaraa o te haereraa ia e rave i te hoê misioni, e farii i te ite, e faaipoipo i roto i te hiero, e titau ia noaa te hoê utuafare oaoa. Ua oaoa vau i ta'na mau opuaraa. Tera râ, i roto i te tahi mau aparauraa, ua ite a'era vau e, aita to'na huru e ta'na mau ma'itiraa i tu'ati i ni'a i ta'na mau opuaraa. Ua ite au e, e hinaaro mau to'na ia haere i te misioni e ia haapae i te mau hapa rarahi o te opani i te rave i te hoê misioni, tera râ, aita ta'na mau peu i te mau mahana atoa i riro ei faaineineraa ia'na i mua i te mau titauraa i te pae tino, te mana'ona'oraa, te oraraa turuutaa, te feruriraa e i te pae varua.⁷ Aita oia i haapii ia rave puai i te ohipa. Aita oia i haapa'o maitai i te haapiiraa e aore râ te Séminaire. Ua haere noa oia i te pureraa, tera râ, aita oia i tai'o i te Buka a Moromona. Ua pau to'na taime rahi i roto i te ha'utiraa i te mau ha'uti video e i ni'a i te itenati. Mai te mea ra e, ua feruri oia e, te faa'ite-noa-raa e, e rave oia i ta'na misioni, ua nava'i noa ia te reira. E te feia apî tamaroa e, a fafau outou ia faa'ite i te huru maitai e i te faaineineraa papû no te riroraa ei mau ve'a no to tatou Fatu e Faaora, o Iesu Mesia.

E ere to'u mana'ona'oraa no ni'a ana'e i te mau faaotiraa rarahi, no ni'a atoa râ i te faito matarohia o te oraraa—oia ho'i, te oraraa ohipa e te mau faaotiraa mâtauhia, tei reira te paura rahi o to tatou taime. I reira ho'i e titauhia ai ia tatou ia vai au noa, ia faaau maite, e ia faa'ite i te paari. E mea faufaa ia maraa a'e tatou i ni'a te mau rave'a faati'ati'a i te paruparu, e ia rave ho'i i te mau ma'itiraa hau a'e i te maitai.

Hoê hi'oraa faahiahia roa no ni'a i te titauraa ia vai au noa, ia faaau maite, e ia faa'ite i te paari, o te faaohiparaa ia i te itenati. E nehenehe e faaohipa i te itenati no te ohipa misionare, no te tauturu i te mau hopoi'a o te autahu'araa, no te imi i te mau tupuna herehia e ia rave i te mau oro'a mo'a o te hiero, e rau atu â. E mea rahi te ohipa maitai e nehenehe

e rave. Ua ite atoa tatou e, e puai rahi to te itenati no te faahaere i te ino, mai te hoho'a faufau, te mau parau poro'i ino,⁸ e te aparauraa ite-ore-hia. E nehenehe atoa te itenati e faatupu i te aoaoa. Mai ta te taea'e Randall L. Ridd i haapii papû mai i roto i te amuiraa rahi i ma'iri a'enei, no ni'a i te itenati, « e nehenehe... outou e mau roa i roto i te herepata o te mau mea faufaa ore, te haapau taime e te faaiti i to outou faito puai ».⁹

E ere tei roto ana'e i te itenati te mau ohipa faanevaneva mana'o e te pato'i i te maitai ; tei te mau vahi atoa râ. E ere te feia apî ana'e o te roohia nei i te reira, o tatou paatoa râ. Te ora nei tatou i roto i te hoê ao arepuperepu rahi.¹⁰ Ua haatihia tatou i te mau faahoho'araa faufau o « te peu arearea e te mau ha'uti », e te huru oraraa morare viivii e te au ore. E te vauvauhia nei te reira i roto i te rahiraa o te mau ve'a ei peu matarohia.

Aita i maoro a'enei, ua faaara o Elder David A. Bednar i te mau melo ia riro ei feia parau ti'a hope roa i roto i te faaohiparaa i te rave'a haaparareraa sotiare.¹¹ Ua haapapû mai te hoê ti'a faatere maramarama, o Arthur C. Brooks, i teie tumu parau. Te parau ra oia e, ia faaohipa ana'e tatou i te rave'a haaparareraa sotiare, e haapuro noa tatou i te mau mea oaoa o to tatou oraraa, eiaha râ te mau taime teimaha i te haapiiraa e aore râ, i te ohipa. Te faa'ite nei tatou i te hoê noa tuhaa o te oraraa—i te tahi taime ma te faarahi e ma te haavare atoa. Te faa'ite nei tatou i teie huru oraraa, e i muri iho, te 'ai nei tatou i « te oraraa... fatata e oraraa haavare noa o to [tatou] mau hoa i ni'a i te rave'a haaparareraa sotiare ». Te faa'ite nei o Brooks e, « eita anei outou e ino faahou atu no to outou faataaraa i te tahi pae o to outou taime ia faahua e, e mea oaoa outou, e i te tahi pae, ia hi'o e, mai te mea ra e, e mea oaoa a'e vetahi ê ia outou ? »¹²

I te tahi taime, mai te huru ra e, te paremo nei tatou i roto i te mau peu aoaoa faufaa ore, te maniania aita e faaauraa, te tatama'iraa tamau. Mai te mea e, e haamarû tatou i te maniania, e e hi'opo'a tatou i teie ohipa, e

Noa'tu e, e mau tautooraa maitai, e titauhia ia hi'opo'a maite i te reira, no te haapapû e, aita anei te reira i faafariu ê ia tatou i te mau titauroa maitai roa a'e. Ua farii au i te hoê aparauraa faahiahia e to'u metua tane i to'u apîraa. Aita oia i ti'aturi rahi roa i te feia apî no ni'a i te faatumuraa e aore râ, te faaineineraa ia ratou no te mau titauroa atea faufaa—mai te ohipa e te faaamuraa i te utuafare.

Ua riro te haapiiraa papû e te faaineineraa no te ohipa ei mana'ona'oraa matamua na to'u metua tane. E mea au na'na te mau ohipa i rapaeau a'e i te haapiiraa, mai te tau'araa parau e te faatereraa piahi, e tu'ati i te tahi mau titauroa faufaa ta'u. No te mau taime râ ta'u i haere e ha'uti i te faahoro popo, te taora popo i roto i te ete, te ta'iri popo, e te faaetaetaraa tino, aita ia oia i papû roa. Ua ite oia e, e nehenehe te faaetaetaraa tino e horo'a mai i te puai, te aho maoro, e te ohiparaa i roto i te pûpû, tera râ, ua parau oia e, e mea maitai a'e ia faatumu noa i ni'a i te hoê tu'aro no te hoê taime poto. I to'na hi'oraa, e mea maitai te ohipa tu'aro, e ere râ i te mea maitai roa a'e *no'u*. Ua haape'ape'a oia e, e nehenehe te tahi mau ohipa tu'aro e faarahi i te roo o te hoê taata, e e faaiti i te faufaa o te mau opuaraa tau roa.

Ia au i teie aamu, te hoê o te mau tumu e mea au na'u te aamu o Lucy i roto i te ha'uti ta'iri popo maori râ, i roto i te hi'oraa a to'u metua tane, e mea maitai a'e ahiri au i haapii i te ture no te poritita o te fenua êê, eiaha râ e haape'ape'a noa e, e roaa anei ia'u ia haru i te popo. Ia ite mai outou e, e mea au roa na to'u metua vahine te ohipa tu'aro. Ia mau roa oia i roto i te fare ma'i ei reira oia e ma'iri ai i te hoê o ta'u mau ha'utiraa.

Ua faaoti a'era vau e pee i te a'o a to'u metua tane, e eiaha e ha'uti i te mau tu'aro o te fare haapiiraa. I muri iho, ua faaara maira to matou taata faaineine no te faahoro popo no te fare haapiiraa e, te hinaaro maira te taata faaineine no te faahoro popo no Stanford ia tamaa oia i piha'i iho ia Merlin Olsen e o vau nei i te avatea. Outou te feia apî, aita paha outou i

mea iti roa te mau mea e nehenehe e tauturu ia tatou i roto i ta tatou imiraa mure ore i te mau opuaraa maitai. Ua pahono te hoê metua tane paari i ta'na mau tamarii i ni'a i ta ratou mau aniraa e rave rahi no te rave i te mau ohipa faaoaoaraa. Ua ui marû atura oia ia ratou, « e faariro anei te reira ia outou ei taata maitai a'e ? »

Mai te mea e, e faati'ati'a tatou i te mau ma'itiraa ti'a ore, te mea rahi e aore râ, te mea iti, aita ho'i e tu'ati ra i ni'a i te evanelia i faaho'ihia mai, te ere ra ia tatou i te mau haamaitairaa e te mau parururaa e hinaarohia e tatou, e e mea pinepine tatou i te topa i roto i te herepata o te hara, e aore râ, e hahi to tatou e'a.

E mana'ona'oraa rahi to'u no te aoaoa¹³ e te maamaaraahia i te « mau mea apî ». I roto i te Ekalesia te faaitoitoe nei e te faahanahana nei tatou i te mau huru parau mau e te mau huru ite atoa. Tera râ, mai te mea e, e faataa-ê-hia te parau no te ta'ere, te ite e te mau peu sotiare i te faanahoraa no te oaoa a te Atua e i te ti'araa tumu a Iesu Mesia, e parari mau ia te oraraa sotiare.¹⁴ I to tatou nei anotau, noa'tu te mau mea apî i noaa mai i roto i te mau mea e rave rahi, i roto ihoa râ i te ihi e te aparauraa, ua faaino-roa-hia te mau faufaa tumu e ua iti roa te oaoa e te au maitai.

I te aniraahia te aposetolo Paulo ia paraparau i ni'a i te Aivi no Mati i te fenua Ateno, ua ite oia i teie â

mau faahuaraa i te pae no te feruriraa e te ereraa i te paari mau mai te vai nei i to tatou nei anotau.¹⁵ I roto i te buka Te Ohipa te tai'o nei tatou i teie aamu : « Aore â ho'i a to Ateno atoa, e te taata êê e parahi i ô ratou ra ohipa ê, maori o te faaroo e te parau i te parau rii apî ».¹⁶ Te haapapû nei Paulo i te parau no te Ti'a-faahou-*raa o Iesu Mesia*. I te iteraa te nahoa taata i te huru pae varua o ta'na parau poro'i, ua tahitohito maira te tahi pae ia'na ; ua tiahia maira te tahi pae ia'na ma te parau e, « e faaroo faahou atu matou ia oe i tena na parau ».¹⁷ Ua haere ê atura Paulo mai Ateno atu *ma te manuia ore*. Teie ta Dean Frederic Farrar i papa'i no ni'a i taua tere ra : « Aita oia i faati'a i te hoê ekalesia i Ateno, aita oia i papa'i i te hoê epise-tote i to Ateno, e i Ateno, ia haere oia na mua i to'na aroa, aita oia e taahi faahou i te avae i reira ».¹⁸

Te ti'aturi nei au i te parau faaûru a Elder Dallin H. Oaks, oia ho'i, te faataa-ê-raa i rotopu i « te maitai, te maitai a'e, te maitai roa a'e »,¹⁹ na te reira e horo'a mai i te hoê rave'a maitai no te hi'opo'a maite i te mau ma'itiraa e te mau mea faufaa a'e. E rave rahi mau ma'itiraa e ere ia i te mau ma'itiraa ino, tera râ, mai te mea e, e pau roa to tatou taime i ni'a i te reira, e e faa'ere ho'i ia tatou i te mau ma'itiraa maitai roa a'e, i reira ratou e riro mai ai ei mau ma'itiraa tano ore.

mâtau ia Merlin. E tamarii marite aro maere teie, i roto i te pūpū faahoro popo no te Fare Haapiiraa no Logan, i reira ho'i au te ha'utiraa ei taata faanaho i te pereraa, ei taata paruru, ei taata tu'e no te haamata e ei taata tu'e i roto i te aore. I roto i te fare haapiiraa tua rua, ua tihepuehia o Merlin na te mau pūpū puai o te fenua. I roto i te fare haapiiraa tua tahi, ua haru mai oia i te au'a Outland no te taata paruru roto maitai roa a'e. E te hopea roa, o Merlin te numera toru o te ma'itiraa i roto i te taatiraa faahoro popo o te fenua, e ua ha'uti 14 ha'utiraa « Pro bowls » faahiahia. E ua tapurahia oia i roto i te piha o te feia ha'uti faahoro popo tu'iroo i te matahiti 1982.²⁰

Ua tupu te tamaaraa e te taata faaineine no Stanford i roto i te fare tamaaraa Bluebird i Logan, Utah. I muri a'e i te aroharaa rima, aita roa'tu ho'e taime oia i hi'o faahou mai ia'u. Ua paraparau afaro ti'a oia ia Merlin, are'a o vau ra,

aita oia i tau'a faahou mai. I te hopea o te tamaaraa, no te taime matamua, ua fariu maira oia i ni'a ia'u, aita rā oia i haamana'o faahou i to'u i'oa. Ua faaara'tura oia ia Merlin, « mai te mea e, e ma'iti oe ia Stanford, e e hinaaro oe e afa'i atoa mai i to oe hoa na muri iho ia oe, e e mea maitai to'na faito, e nehenehe ia e faanaho i te reira ». Ua haapapū mai teie ohipa e, e mea ti'a ia'u ia haapa'o i te a'o paari a to'u papa.

Aita vau e haaparuparu nei i te taata ia tomo i roto i te ohipa tu'aro e aore rā, ia faaohipa i te itenati, e aore rā, i te tahi atu mau ohipa maitai e fana'ohia nei e te feia apī. E titauhia rā

i roto i te reira mau ohipa ia rave au noa, ia faaau maite, ia faa'ite i te paari. Mai te mea e, e faaohipahia te reira ma te paari, e haafaufaa te reira i to tatou oraraa.

Area rā, te faaitoito nei au i te mau taata atoa, te feia apī e te feia paari, ia hi'opo'a faahou i te mau opuaraa e te mau titauraa, e ia rohi no te faaohipa i te haapa'o maitai rahi a'e. E mea ti'a i to tatou huru e ta tatou mau ma'itiraa i te mau mahana atoa ia tu'ati ni'a i ta tatou mau opuaraa. Titauhia ia tatou ia maraa i ni'a a'e i te mau rave'a faati'ati'araa i to tatou paruparu e i te mau faaarearearaa. E mea faufaa roa ia rave i te mau ma'itiraa o te tu'ati ni'a i ta tatou mau fafauraa ia tavini ia Iesu Mesia ma te parau ti'a.²¹ Eiaha e fariu e i to tatou mata, e aore rā, e vaiiho i te popo ia topa noa'tu e aha te tumu.

Ua riro te oraraa nei ei taime no te faaineine ia farerei i te Atua.²² E nunaa oaoa e te popou tatou. E mea au na tatou te peu arearea, e te poihere nei tatou i te mau taime tei piha'i iho tatou i te mau hoa e i te utuafare. Tera rā, e mea ti'a ia tatou ia ite e, e mea faufaa te opuaraa, na te reira ho'i e taamu i te huru o to tatou oraraa e ta tatou mau ma'itiraa taatoa. E mea ti'a ore te mau peu arearea e te mau rave'a faati'ati'araa i to tatou mau paruparu, tera rā, ia faaiti ana'e te reira i to tatou faaroo ia Iesu Mesia e i Ta'na Ekalesia, e mea ino mau ia.

Ta'u pure oia ho'i mai te ho'e tino o tei mau i te autahu'araa, ia tu'ati to tatou huru i ni'a i te mau titauraa i titauhia i te feia e haa nei i roto i te ohipa taviniraa a te Fatu. I roto i te mau mea atoa, e haamana'o tatou e, te « itoito i te faa'iteraa i te parau no Iesu »²³ o te faataaraa rahi ia i rotopu i te basileia tiritiera e te basileia teretetiera. Te hinaaro nei tatou ia itehia tatou i te pae tiritiera o taua faataaraa ra. Ei apose-tolo Na'na, te faa'ite papū nei au e, e parau papū te Taraehara e te huru Atua o Iesu Mesia, to tatou Faaora. Na roto i te i'oa o Iesu Mesia ra, amene. ■

TE MAU NOTA

1. Lee Mendelson-Bill Melendez Production TV Specials.
2. Te mau marama no Saturne tei faanevaneva ia'na e aore rā te haape'ape'araa i te tahi

tao'a taero i roto i to'na rimarima, ua tamau noa o Lucy i te faati'ati'a i te fifi i marua ai te popo.

3. Hi'o « Decisions Determine Destiny », pene 8 i roto *Pathways to Perfection: Discourses of Thomas S. Monson* (1973), 57–65.
4. Isaia 7:15.
5. « Ahiri te raveraa i te maitai e mea ohie mai te iteraa eaha te mea maitai, e riro ia te mau fare pureraa na'ina'i mai te mau fare pureraa rarahi, e te mau fare na'ina'i o te feia veve mai te aora i o te mau arii » (William Shakespeare, *The Merchant of Venice*, tuhaa 1, ha'utiraa 2, reni 12–14)
6. Te Parau Haapiiraa e te Mau Parau Fafau 58:27.
7. Hi'o *Adjusting to Missionary Life* (buka iti, 2013), 23–49.
8. Hi'o Stephanie Rosenbloom, « Dealing with Digital Cruelty », *New York Times*, 24 no atete 2014, SR1.
9. Randall L. Ridd, « Te u'i ma'iti », *Liahona*, Me 2014, 56.
10. Hi'o Te Parau Haapiiraa e te Mau Parau Fafau 45:26.
11. Hi'o David A. Bednar, « To Sweep the Earth as with a Flood » (a'oraa tei horo'ahia i te hepetoma no te BYU Campus Education Week, 19 no atete 2014); lds.org/prophets-and-apostles/unto-all-the-world/to-sweep-the-earth-as-with-a-flood.
12. Arthur C. Brooks, « Love People, Not Pleasure », *New York Times*, 20 tiurai 2014, SR1.
13. Tera rā ho'i, ho'e faanevanevareaa tei tupu i te rahi i to tatou nei anotau maori rā, te aooa. I to te Faaora faa'iteraa i te mau mea o te nehenehe e haaviivii i te taata, ua parau atoa oia i te aooa (hi'o Mareko 7:22).
14. Ua tupu teie i te fenua Heleni e i Roma i tahi roa, mai tei tupu atoa i roto i te mau nunaa o te Buka a Moromona.
15. Hi'o Frederic W. Farrar, *The Life and Work of St. Paul* (1898), 302. There were philosophers of all kinds, including Epicureans and Stoics, rival groups who some described as the Pharisees and the Sadducees of the pagan world. See also Quentin L. Cook, « Looking beyond the Mareko », *Liahona*, Mati 2003, 21–24.
16. Te Ohipa 17:21.
17. Te Ohipa 17:32.
18. Farrar, *The Life and Work of St. Paul*, 312.
19. Hi'o Dallin H. Oaks, « Maitai, maitai a'e, maitai roa a'e », *Liahona*, Novema 2007, 104–8.
20. Ua riro o Merlin Olsen ei taata faahoro popo tu'iroo, ei taata ha'uti teata e ei taata paraparau no NBC. Ua haru mai oia i te au'a Outland no te ha'utiraa faahororaa popo no te Fare Haapiiraa Teitei no te Tuhaa no Utah. Ua ha'uti oia i te faahororaa popo pro no Los Angeles Rams. I roto i te afata teata, ua mono oia ia Jonathan Garvey i piha'i iho ia Michael Landon i roto i te *Little House on the Prairie*, e ta'na iho faanahoraa afata teata, *Father Murphy*. Ua pohe o Merlin i teie nei (11 no mati 2010), e te mihi rahi nei tatou ia'na.
21. Hi'o Te Parau Haapiiraa e te Mau Parau Fafau 76:5.
22. Hi'o Alama 34:32.
23. Te Parau Haapiiraa e te Mau Parau Fafau 76:79.